

Кыдыкова Н.К., Шаршеналиева Г.А., Ташибекова З.М.

**ТАЛАС ШААРЫНЫН АЙРЫМ БИР МЕКТЕПТЕРИНДЕ БИОЛОГИЯДАН
КЛАССТАН ТЫШКАРКЫ ИШТЕРДИ АЛЫП БАРУУДА ЭКОЛОГИЯЛЫК
ТАРБИЯ БЕРҮҮНҮН НАТЫЙЖАЛАРЫ**

Кыдыкова Н.К., Шаршеналиева Г.А., Ташибекова З.М.

**РЕЗУЛЬТАТЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ
УЧАЩИХСЯ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ВНЕКЛАССНОЙ РАБОТЫ ПО
БИОЛОГИИ В НЕКОТОРЫХ ШКОЛАХ ГОРОДА ТАЛАС**

N.K. Kydykova, G.A. Sharshenalieva, Z.M. Tashibekova

**THE RESULTS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION
OF STUDENTS IN THE CONDUCT OF EXTRACURRICULAR WORK
IN BIOLOGY IN SOME SCHOOLS IN THE CITY OF TALAS**

УДК: 504:372. 857: 37. 013.78

Бул макалада жалпы билим берүү мектептеринде биология сабагын окутууда класстан тышкаркы иштерди уюштуруу менен окуучуларга экологиялык билим берүү жана экологиялык көндүмдөрдү калыптандыруу боюнча методикалык көрсөтмөлөр берилген. Ошондой эле экскурсиялык иштердин планы, алып баруунун жолдору сунушталган. Окуу-тарбиялоо процесси менен класстан сырткаркы иштерди дал келтирүүдө окуучулардын экологиялык билим алуу деңгээлинин эң жогорку деңгээлге жеткирүү максатынын натыйжалары баяндалган. Практикалык ишмердүүлүктө алынган билимди колдонуу көндүмүнүн өнүгүүсү менен жаратылыш коргоо иштеринин улантылуусу жана жыйынтыктарды алдын алуу баяндалган.

Негизги сөздөр: педагогика, экология, экологиялык билим берүү, экологиялык тарбия, класстан тышкаркы иштер, жаратылышты коргоо.

В данной статье даны методические указания по формированию экологических навыков и экологического образования у обучающихся при организации внеклассных работ по предмету биология в общеобразовательной средней школе. Также дан план экскурсионных работ с различными природоохранными мероприятиями.

Внеклассная работа по биологии с экологическим содержанием повышает уровень экологических знаний и степень обученности учащихся. Использование методик проведения внеклассной работы с эколого-практической направленностью способствует повышению самостоятельности и творческой активности учащихся в получении экологических знаний, умений и навыков.

Ключевые слова: педагогика, экология, экологическое образование, экологическое воспитание, внеклассная работа, охрана природы.

In this article, the methodical instructions on formation of ecological skills and ecological education are given to the students in the organization of extracurricular work on the subject of biology in the general secondary school. Also a plan of excursion works with various nature protection measures is given. Extra-curricular work on biology with ecological content raises the level of ecological knowledge and the degree of student training. The use of methods for conducting extracurricular work with an environmental and practical focus helps to increase the independence and creative activity of students in obtaining environmental knowledge and skills.

Key words: pedagogy, ecology, ecological education, ecological education, extracurricular work, nature protection

Өсүп келе жаткан муунга экологиялык билим берүү заманбап окутуунун негизги маселелеринин бири. Экологиялык билим берүү жаңыча ой жүгүртүү идеясын ишке ашыруу жана ага төп келүүчү иш аракеттерди реалдаштырууга чакырат. Ал адамдын жашоосунун маданий жана табият чөйрөсүнө мамиле кылуусун өзгөртүүгө максатталган. Экологиялык билим берүү биринчи кезекте келечектеги муундун жана азыркы жашоонун экологиялык шарттарын белгилөөчү реалдуу проблемаларга карата инсандын идеалдарды гумандаштырууга, активдүү жашоо позициясын өнүктүрүүгө багытталган.

Экологиянын социалдык-педагогикалык илим катары өнүгүүсүнө байланыштуу экологиялык маселелерди ачуучу иштер көбөйүүдө.

Педагогикалык практика азыркы окутуудагы экологиялык билим берүү абдан төмөн экендиги жөнүндөгү көпчүлүк окумуштуулардын ойлорун тастыктап келүүдө. Буга себеп катары бир жагынан педагогикалык окуу жайларда педагогикалык университеттерде өзгөчө биологиялык эмес факультеттерде окутуучулардын экологиялык билим берүүгө даярдыгынын жетишсиздиги, экинчи жагынан мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу системасына жетишерлик көңүл бурулбагандыгын айтууга болот. Өзгөчө түрдүү формадагы класстан сырткаркы иштерди уюштуруучу мугалимдердин даярдыгына тиешелүү.

Педагогикалык теория жана практикада биз изилдеп жаткан маселенин абалынын анализи азыркы абалда ал: окуучулардын класстан сырткаркы иштерин экологиялык билим берүүнүн приоритеттик жолу катары киргизүү жана өнүктүрүү боюнча мугалимдердин профессионалдык ишмердүүлүгүнө болгон педагогикалык талаптар менен квалификациясын жогорулатуу системасында мугалимдерди экологиялык жактан татыктуу даярдоо ортосунда карама-каршылык бар экендигин көрсөттү.

5-класста биология сабагында изилдөө бөлүгүнүн бир темасы: “Өзүнүн регионундагы жаратылышты коргоо” Окуучулар шаардагы жана региондордогу экологиялык проблемалар менен таанышат. Окуучулар экология жөнүндө макалаларды өз алдынча тандашат. Темаларга ылайык бул макалалар жумушчу дептерге чапталып турат: “Планета ооруп калды”, “Биздин аймак”. Биология сабагында балдар өздөрүнүн ойлорун классташтары менен бөлүшүп, бул темалар активдүү талкууга алынат.

Экскурсия учурунда жаратылышка байланыштуу темалар: “Адамдардын таасири астында табиятын өзгөрүүсү” жана “Жаратылышты коргоо”. Кенже класстын окуучулары шаарда жана кичирайондордо жаратылыштык өзгөрүүлөгө байкоо: автомобиль транспортуранан чыкан түтүндөр менен абаны булганышы, жаныбарлар дүйнөсү менен өсүмдүктөрдүн өзгөрүүлөрүнө таасири.

Бирок мындай өткөрүлгөн иш-чаралар жетиштүү эмес. Көпчүлүк учурда жергиликтүү калктан көз каранды. Ар бир адам жаратылыштын абалына жана түзүлүшүнө болгон жоопкенчилигин билүүгө тийиш. Чондор да, балдар да бирдей экологиялык билим алуулары керек. Ар бирибиз дарыянын жээктеринде машина жуу, желим пакеттерди, бөтөлкө, консерванган банкаларды, таштандыларды парктарга таштоо – бул адамдар тарабынан жаратылышка болгон кылымыш экенин өздөштүрүү керек. Жаратылышты коргоо бул – ушул багытта иш-чараларды жүргүзгөн атайын органдардын гана эмес, ар бир адам аткаруучу жумуш. Балдарга экологиялык билим берүү жана тарбиялоо кичине кезинде эле башталуусу керек.

Биз Талас шаарындагы А.Чолпонкулов атындагы №1 орто мектепте, биология сабагында 5-6 класстарды экологиялык окууну уюштурдук. Анда окуучуларга экологиялык билим берүү жана аларды тарбиялоо сабак учурунда же сабактан тышкары иш-чараларда ишке ашырылат. Окуучулар үчүн сабактан тышкары жумуштар кыйла кызыктуу, ал эми класстагы көп маалыматтарды камтыйт. Бул үчүн сабактар ар түрдүү, кызыктуу болуп, окуучуларды көңүлүн бурдуру керек. Педагогикалык практикада сабак өтүүнүн ар кандай формалары, ыкмалары колдонулат. Сабак учурунда окуучулар жөн гана угуу менен чектелбестен, сабактын жүрүшүндө активдүү катышуулары керек.

Өзүбүздүн практикабызда экскурсияларды жүргүзөбүз, негизинен сабактан тышкары.

Мисалы, “Айланабызда жаратылыш” деген экскурсияны экологиялык тропадагы бизге жакын. Экскурсиядан мисал келтиребиз:

ЭКСКУРСИЯНЫН ТЕМАСЫ: “Айланабызда жаратылыш”.

ЭКСКУРСИЯНЫН МАКСАТЫ: жакынкы айлана-чөйрөнүн жаратылышын үйрөнүү; дарактарды, бадалдарды, чөп өсүмдүктөрүн мүнөздүк белгилери боюнча билүү, экологиялык жүрүм-турумдун эрежелерин билүү.

ЭКСКУРСИЯНЫН ПЛАНЫ:

Экскурсия убагында негизги токтоочу жайлар:

3.5.1.1. “Дарбазанын коргоочулары” (тал, клён, ясень).

3.5.1.2. “Чөп өсүмдүктөрү”.

3.5.1.3. “Жаратылыштын эстелиги” (үч карагай, стволдору (жыгачы) менен өскөн; балдар аларага “Үч синди”, “Бөлүнбөстөр”, “Үч баштуу Горыныч жылан”).

3.5.1.4. “Көп жашоочу” (дарак).

3.5.1.5. “Аралаш токой” (карагай, ак кайың, жөнөкөй четин ж.б.).

Балдар ар кандай жаратылыш объекттеринде токтоп турушат, атлас-аныктоочу жардамы менен өздөрү өсүмдүктөрдүн жана курт-кумурскалардын аттарын билишет. Оюн формасында дарактардын аттарын эстеп калуу максатында ойношот, бадалдарды, чөп өсүмдүктөрүн, жалбырактары, сабактары аркылуу аларды айырмалай билүүгө үйрөнүшөт. Экскурсиянын максаты өсүмдүктөрдү жана жолуккан жаныбарларды эстеп калуу гана эмес, токойдун шаарга, адамдарга жакын болгонун жана алардын токойго таасирин баяндоо болуп эсептелет. Негативдүү жыйынтыктарга балдар көп көңүл бурушат, бул жерде көп кишинин болгонунан кабар берген нерселер: сынган бак-дарактар, жолдордун, талаалардын тапталганы, таштанды, от жагып аны өчүрүп кеткен жерлер. Экскурсиядан кийин балдар өздөрүнүн сезимдерин сочинения түрүндө көргөндөрүн сүрөт аркылуу тартып айтып беришет.

Иш-чаранын негизги түрү окуучуларда (5-6 класстар) оюндук болгондуктан, экологиялык түшүнүктөрдү жакшы кабыл алуу үчүн экскурсия убагында дидактикалык оюндар ойнотулат.

Дидактикалык оюн “Бак-дарактар жана бадалдар”.

Оюндун башында чоңдугу боюнча дарактарды жана бадалдарды кантип айырмаланат, ошол жөнүндө эскертүүлөр болот (дарак бийик, ал эми бадал жапыз). Оюндун шарты билдирилет: дарак деп айтканда колду өйдөгө көтөрүү керек, бадал дегенде ылдый түшүрүү керек. Окугандар эки тайпага бөлүнөт, биринчи дарак (колду өйдөгө көтөрөт) жана андан кийин бадал (колду ылдый түшүрөт) деп айтып туруучу алып баруучуну тандашат.

Бардык окуучулар бул кыймылдарды ойлонуп туруп кайталайт. Антпесе алып баруучу дарак деп айтканы менен колун ылдый түшүрүп турушу мүмкүн жана ошондой эле бадал деп айтып, бирок колун көтөрүп коюшу да мүмкүн. Ошондуктан окуучулар

көңүл коюу менен угуу менен жаңылбашы керек. Жаңылгандар оюндан чыгарылат. Катышуучулардын көпчүлүгү калган команда гана жеңишке жетишет.

“Ким мурда өтөт” дидактикалык оюну.

Оюнга 5-6 окуучу катышып, калганы көзөмөлдөп турат. Оюндун катышуучулары башталгыч сызыкты бойлой турушат. Алып баруучу катышуучуларга болушунча арбын бак дарак жана бадалдарды эстөөнү сунуштайт.

Оюндун мазмуну: катышуучулардын ар бири (кезек менен) башталгыч сызыктан башталган ар бир кадамы сайын дарак же бадалдардын атын үнүн бийик чыгарып атоосу зарыл. Токтоого болбойт. Эгерде оюндун катышуучусу кадам жасаган соң бак же бадалды атабаса, анда токтоп жана отуруп калышы керек. Оюнга башка окуучу катыша баштайт. Ким алысыраак кадамдаса, жеңишке ошол жетет. Оюн экскурсия учурунда көргөн дарак жана бадалдарын аттарын эстеп калуу аркылуу окуучунун эс тутумун бекемдейт.

Балдардын жаратылыштагы объектерди жана кубулуштарды түздөн-түз байкоосу, башталгыч класстардагы экологиялык түшүнүктү калыптандыруунун эң маанилүү шарттарынын бири болуп эсептелет. Байкоолор “Жаратылыш биздин энебиз” деген ураандын алдында өткөрүлөт. Бул экскурсиялардын жардамы менен ишке ашат. Программалык экскурсиялар экологиялык суроолор менен толукталат. Экскурсиянын жүрүшүндө бир катар экологиялык милдеттер чечилет: жаратылышта экологиялык байкоолорду жүргүзүүнү, өз областын терең билүүгө, жаратылышты коргоодогу жүрүш-туруштун жекече жол-жоболорун иштеп чыгууга, теориялык билимдерди иш жүзүндө колдонууга үйрөтүү.

Класстан тышкаркы иш – бул окутуучунун жетекчилиги менен окуучулардын жаратылышка болгон кызыгуусун арттыруу жана чыгармачылык менен иштөөсүнө шарт түзүү максатында сабактан кийинки учурларда уюштурулган ыктыярдуу ар түрдүү формалары. Жаратылышты сабактан кийинки учурда изилдөө, жаратылыштагы эң жөнөкөй мыйзам ченемдүүлүктөрдү таап чыгуу менен өз ичине жаратылышты коргоого байланышкан бир нече иш чараларды камтыйт: канаттууларды кышында тамактандыруу, чыйырчыктарга уяларды жасоо жана дарактарга илүү, мектептин айланасын тазалоо жана көрктөндүрүү, өсүмдүктөрдүн душмандары менен күрөшүү, дары чөптөрдү чогултуу жана башкалар. Жаратылышты таануу боюнча класстан тышкаркы иштер уюштуруу формасы жана өткөрүүнүн усулдары боюнча абдан ар түрдүү. Класстан тышкары иштөөнүн жекелик, топтук жана массалык түрлөрүн бөлүп жүрүшөт.

Экологиялык билим берүүнү ишке ашыруунун идеялары ошондой эле класстан тышкаркы иштер да ишке ашырылат. Биология боюнча программалык экскурсиялар экологиялык суроолор менен толукта-

лат. Экскурсиянын жүрүшүндө бир катар экологиялык тапшырмалар чечилет: жаратылышта экологиялык байкоо жүргүзө билүүгө, өз аймагын терең таанууга, жаратылышты коргоодогу жүрүм-турумдун жекече жол-жоболорун иштеп чыгууга, теориялык алган билимдерди иш жүзүндө пайдалана билүүгө үйрөтүү. Тигил же бул жерде жүргүзүлгөн практикалык иштердин программалык системасы окуучуларда экологиялык билимдердин системасын калыптандырууга мүмкүнчүлүк берип жана ошондой эле аларды иш жүзүндө пайдалануунун жолдорун жана мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтүп бере алат. Мында бул иштин окуучулардын баарын камтып кетүүсүн белгилеп кеткенибиз оң.

Балдар сабактан кийинки жана класстан тышкаркы иштеринде өздөрүнүн билимдерин тереңдетип жана аны чыгармачылык менен кошмча колдоно алышат. Окуучулардын экологиялык билимдерин өнүктүрүүгө багытталган сабактан кийинки иштердин системасына мектеп олимпиадалары, предметтик жумалыктар, майрамдар, ийримдер жана экологиялык факультативдер кирет. Предметтик жумалыктын программасына адатта төмөндөгү иш чараларды уюштурабыз: гезиттердин экологиялык тематика боюнча конкурстары, жашаган аймагыңды экологиялык жактан таануу боюнча КВН, мектеп олимпиадалары. Мектеп олимпиадасынын суроолору төмөнкү талаптарды эсепке алуу менен түзүлөт, тапшырмалардын балдардын жашына жана билиминин деңгээлине төп келиши, суроолордун иш жүзүндөгү маанилүүлүгү, жашаган аймактагы материалдарга таянуу, көйгөйлүү тапшырмаларды пайдалануу. Биология боюнча класстан тышкаркы массалык иш чаралардын бардык түрлөрүнүн ичинен натуралисттик компаниялар өзгөчө орунду ээлейт: «Токой жумалыгы», «Бак жумалыгы», «Кайың майрамы», «Гүлдөрдүн майрамы», «Түшүм майрамы», «Куштар күнү» жана башкалар. Бул иш чараларды өткөрүү мектеп окуучуларынын түрдүү иштерин ичине камтыган узакка созулган даярдыктар менен байланышкан: жаратылыштагы байкоо, эң жөнөкөй тажрыйбаларды жүргүзүү, жаратылыштагы материалдарды көргөзмөлөр үчүн чогултуу, мектептин аймагындагы жашылдандыруу жумуштарына катышуу. Бардык жүргүзүлгөн даярдык иштери мектеп окуучулары тарабынан жасалган иштерин жыйынтыктаган майрам өткөрүү менен аякташы керек. Ийрим жана факультативдердин ишмердиги тигил же бул маселени тереңдетип окуп үйрөнүүгө жана экологиялык билимдерди иш жүзүндө пайдаланууга мүмкүнчүлүк берет. Ал эми предмет боюнча класстан тышкаркы иш мектептеги билим берүүнү экологизациялоо идеясын ишке ашыруунун кеңири мүмкүнчүлүктөрүн ачат.

Ошентип, Талас шаарындагы А.Чолпонкулов атындагы №1 орто мектебинде жүргүзүлгөн тажрыйбанын негизинде төмөндөгүдөй жыйынтык чыгарабыз: Экологиялык мазмунга ээ болгон методикаларды колдонуу менен биология боюнча класстан сырт-

каркы иштерди жүргүзүү менен окуучуларга экологиялык билим берүү мүмкүн жана түрдүү формадагы класстан сырткаркы иштерди уюштуруу жана өткөрүүнү камтыган “Экологиялык билим берүү жана тарбиялоо” аттуу бөлүмдү мектептердин иштөө планына кошуу менен окуучуларга экологиялык билим берүүнү жакшыртууга болот. Экологиялык мазмундагы биология боюнча класстан сырткаркы иштер окуучунун билим алуу даражасын жана экологиялык билимдүүлүк деңгээлин жогорулатат.

Адабияттар:

1. Алексеев С.В., Симонова Л.В. Идея целостности в системе экологического образования младших школьников. // Начальная школа, 1999. - №1.
2. Бахтиярова В.Ф. Педагогические условия экологического воспитания учащихся в летних оздоровитель-

ных лагерях: Автореф. дисс. канд. пед. наук. - Уфа, 2000. - 18 с.

1. Назаренко В.М. Исследовательская деятельность учащихся в процессе экологического образования // Химия в шк. 1990. - №4. - С. 56-62. В.М. Назаренко [86].
3. Иванов В.Д. Внеклассная деятельность подростков как фактор формирования их экологической культуры: Автореферат дисс. к.пед.н. - Екатеринбург, 1992. - 16 с.
4. Суравегина И.Т. Школьная экология: задачи и функции. // Биология в школе, 1999. - №3.
5. Суравегина И.Т., Сенкевич В.М. Как учить экологии. - М.: Просвещение, 1995.
6. Сорокоумова Е.А. Работа с учебным текстом экологического содержания. // Начальная школа, 1998, №6.
7. Тарасова Т.И. Экологическое образование младших школьников на межпредметной основе. // Начальная школа, 2000, №10.

Рецензент: к.биол.н., доцент Бейшеналиева С.Т.